

تئوری انتقادی : یک بررسی انتقادی "چپ نو"

نوشته: هوشنگ سپهر

فهرست مطالب

تئوري انتقادي : يك بررسي انتقادي "چپ نو"	۳
چپ نو : "بحران سوژه" و مقوله "از خودبيگانگي"	۲۳
"چپ نو" و قدرت	۲۸
ساختارگرابي	۳۵
مه ۱۹۶۸ : از ساختارگرابي تا پسا- ساختارگرابي	۴۰

تئوری انتقادی : یک بررسی انتقادی "چپ نو"

نوشته: هوشنگ سپهر

پیشینه تئوری انتقادی به قدمت تاریخ سرمایه‌داری است. در همان اوان شکل‌گیری سرمایه‌داری دست کم شاهد سه برخورد انتقادی کاملاً متمایز از هم به آن بوده‌ایم: برخوردی اصلاح‌طلبانه (سن سیمون)؛ برخوردی رادیکال (مارکس)؛ و برخوردی واپسگرایانه (نیچه).

تجربه کوتاه مدت و ناموفق کمون پاریس مسائل تئوریک مهمی را پیش نهاد. مسائل قدرت، ماهیت دولت، آگاهی طبقاتی، تاکتیک‌ها و استراتژی برای رسیدن به سوسیالیسم از عمده‌ترین‌اشان بودند.

پیروزی انقلاب اکتبر افق‌های نوینی را به روی بشریت گشود و چشم‌انداز و احتمال و امکان بنای دنیایی از نوع دیگر را نوید داد. شکست یک سلسله انقلابات در اروپا، به ویژه انقلاب آلمان در فاصله سال‌های ۱۹۱۸-۱۹۲۳، سرنوشت اسف‌باری را برای بشریت رقم زد و زمینه‌ساز انحطاط انقلاب اکتبر، سلطه استالینیزم در شوروی، و پاگرفتن جنبش‌های فاشیستی در بخش بزرگی از اروپا شد. در مواجهه با چنین اوضاع و احوالی یک تئوری انتقادی باید به تمام این مسائل پردازد. حال سوای حوزه اقتصاد (نقد اقتصاد سیاسی کلاسیک)، قلمروهای سیاست و فلسفی (نقدهای سیاسی و فلسفی) هم به آن افزوده می‌شوند: برخورد سیاسی رادیکال (تروتسکیسم)؛ برخورد سیاسی اصلاح‌طلبانه (سوسیال دموکراسی)؛ و برخورد فلسفی - روانی

(مکتب فرانکفورت). شکست انقلاب آلمان نقطه گسست مهمی در مارکسیزم و تئوری انتقادی بود.

"مارکسیزم کلاسیک" که در پی مرگ مارکس و انگلس پا به عرصه زندگی گذاشت و کائوتسکی، لنین، تروتسکی و روزا لوکزامبورگ آن را تداوم بخشیدند، عمدتاً بر بستری تلاطمات سیاسی و اقتصادی شکل گرفت. مارکسیست‌های این دوران از دو خصیصه عمده برخوردار بودند. نخست آن که آنان تاریخ‌دان، جامعه‌شناس و یا اقتصاددان بودند، در یک معنی علوم تجربی مشغله‌اشان بود. موضوع اکثر نوشته‌های‌اشان مسائل انسانی ملموس و مسائل سیاسی روز بود. ویژگی دیگرشان این بود که آنان رهبران احزاب و تشکلات کارگری بودند، یعنی هم اهل تاکتیک بودند و به مسائل سیاسی روز می‌پرداختند، و هم اهل استراتژی که چشم‌انداز آینده دور دست را مد نظر داشتند. در یک کلام یک "روشنفکر مارکسیست" اوایل سده بیستم رهبر یک تشکل کارگری هم بود. اصولاً در آن سال‌ها واژه "روشنفکر مارکسیست" به کار برده نمی‌شد، بلکه فقط از یک "مارکسیست" سخن می‌رفت چرا که صفت روشنفکری را تلویحاً با خود حمل می‌کرد. این دو ویژگی کاملاً در هم تنیده بودند و از آن جایی که آنان استراتژ بودند برای آن که بتوانند تصمیم‌گیری کنند لزوماً به دانش تجربی هم نیاز داشتند و به کمک دانش تجربی دست اول‌اشان بود که استراتژی‌اشان را صیقل می‌زدند. در همین رابطه لنین می‌نویسد: "به تجربه انقلاب دست یازیدن از دربارهاش نوشتن مفیدتر است" (دولت انقلاب). در یک کلام در مرحله مارکسیزم کلاسیک، در باره انقلاب نوشتن و انقلاب را تجربه کردن کاملاً در هم تنیده بودند و تفکیک ناپذیر از یک‌دیگر.

با شکست انقلاب در آلمان و تثبیت تدریجی سلطه استالینیزم در شوروی، مارکسیزم، و اصولاً تئوری‌های اجتماعی و فلسفه در روسیه در خدمت اهداف بوروکراسی حاکم و توجیه سیاست‌های داخلی و خارجی آن قرار می‌گیرند، تئوری انتقادی به ایدئولوژی دولتی و به دگم این دین نظام جدید تبدیل می‌شود. بدین ترتیب تئوری انتقادی به تدریج به کشورهای اروپای غربی منتقل می‌شود و "مارکسیزم غربی" جای "مارکسیزم کلاسیک" را می‌گیرد. درست است که به کار گرفتن صفت "غربی" برای مارکسیزم نادرست است، چرا که خصلت اترناسیونالیستی آن را خدشه دار می‌سازد، معهداً منظور تأکید بر انتقال بسط نظریه مارکسیستی به کشورهای اروپای غربی است.

برخلاف "مارکسیزم کلاسیک" که بر بستر تلاطم‌های سیاسی و اقتصادی شکل گرفته بود، اما "مارکسیزم غربی" عمدتاً در دوران ثبات نسبی سرمایه‌داری در غرب شکل گرفت. از میان چهره‌های شناخته‌تر شده مارکسیزم غربی می‌توان از لوکاج، گرامشی و کرش نام برد. در اواسط سال‌های دهه ۱۹۳۰ جنبش کارگری تقریباً در همه کشورهای اروپایی با شکست‌های سختی مواجه شد و تشکیلات سیاسی و اقتصادی آنان هم در همه جا سرکوب شدند. یکی از پی‌آمدهای مهم این شکست، تغییر اساسی در رابطه بین روشنفکر مارکسیست و تشکل کارگری بود. نظریات "مارکسیست غربی" در نوشته‌های گرامشی، لوکاج و کرش عمدتاً حول این نکته می‌باشند.

در سپهر نظریه انتقادی، سال‌های ۱۹۲۴ - ۱۹۶۸ را می‌توان دوران "مارکسیزم غربی" دانست. علاوه بر پایه‌گذاران اولیه‌اش در دوران پیش از

جنگ جهانی دوم، متفکران دیگری نظیر آدورنو، سارتر، آلتوسر، دولاولپ و مارکوزه هم از چهره‌های اصلی دوران بعدی به شمار می‌آیند. از ویژگی‌های این اندیشمندان این بود که آنان با تشکیلات کارگری و به خصوص با احزاب کمونیست رابطه ارگانیک نداشتند. حتی در موارد نادری نظیر آلتوسر، لوکاچ و یا دولاولپ که از اعضای احزاب کمونیست بودند، رابطه‌اشان فرمال و پیچیده بود، و متقابلاً حزب هم چندان اعتمادی به آن‌ها نداشت. در مورد سارتر که بیشتر هوادار حزب بود تا یک عضو رسمی و فعال آن. گسست بین روشنفکر مارکسیست و تشکلات حزبی و کارگری، و پاک شدن رابطه "روشنفکر/ رهبران" دوره مارکسیزم کلاسیک، از ویژگی‌های تئوری انتقادی در مارکسیزم غربی است. این نکته بسیار مهم نیاز به توضیح بیشتر دارد.

از نیمه دوم دهه ۱۹۳۰ به بعد، به واسطه مسلط شدن استالینیزم در شوروی و سرکوب خشن مخالفین سیاسی چه در داخل شوروی و چه در درون سایر احزاب کمونیست زیر سلطه کمینترن استالینی، مارکسیزم خفه شده و از یک علم پویای مبارزه طبقاتی به نوعی ایدئولوژی دگم‌های شبه دینی تبدیل می‌شود و بوروکراسی استالینی حاکم هرگونه نوآوری در سپهر اندیشه را رسماً و قانوناً ممنوع می‌کند. این جو خفقان روشنفکران مارکسیست و چپ را در موقعیت بسیار نامناسبی قرار می‌دهد، چرا که این تشکیلات از آن‌ها تبعیت کامل سیاسی - فلسفی - ایدئولوژیکی را می‌طلبیدند، امری که پرنده سبک بال اندیشه و خلاقیت را در قفس آهنین انضباط استالینی محبوس می‌کرد. عامل اصلی فاصله گرفتن روشنفکران چپ از تشکلات کارگری و احزاب کمونیست زیر نفوذ استالینیزم را در این امر باید سراغ گرفت. با گذشت زمان و تثبیت هرچه بیشتر استالینیزم، بر میزان این فاصله هم افزوده می‌شود. این

جدائی هم به نوبه خود یکی از عوامل مهم "حرفه‌ای" شدن فعالیت روشنفکری و دور شدن روشنفکران از سیاست می‌شود. یکی از پی‌آمدهای این "حرفه‌ای" شدن این بود که حال روشنفکران برخلاف مارکسیزم کلاسیک، به تولید دانائی هر چه انتزاعی‌تر می‌پرداختند. حال به جای "روشنفکر مارکسیست"، با "فیلسوف مارکسیست"، "معرفت‌شناس مارکسیست"، "هستی‌شناس مارکسیست"، حتی "زیبایی‌شناس مارکسیست" سر و کار داریم. این مارکسیست‌ها اکنون انواع دانائی‌های سترون و منتزع از زندگی اجتماعی تولید می‌کنند که نه برای کارگران مفید است، نه توده‌های مردم را به آنان سر و کاری است و نه اصولاً رابطه مستقیمی با تاکتیک و یا استراتژی سیاسی دارند.

موضوعات مورد بررسی اندیشمندان مارکسیزم غربی و هم چنین روش‌هایی که به کار می‌برند بسیار مشابه مارکسیزم کلاسیک بود و همگی خود را در چارچوب مارکسیزم تعریف می‌کردند. هر چند که تفاوت بسیاری بود بین لنین و هیلفردینگ از یک سو و آدورنو و آلتوسر از سوی دیگر، معهذاً همگی خود را مارکسیست می‌دانستند و تکامل مارکسیزم را وجهه همت خود قرار داده بودند.

خلاصه آن که شکست انقلاب‌ها در دهه ۱۹۳۰ در کشورهای پیشرفته سرمایه‌داری غربی و به خصوص در آلمان، به یک گسست طولانی و ژرف روشنفکر انقلابی از احزاب کمونیست انجامید. با کوتاه شدن دست روشنفکران از تصمیم‌گیری‌های سیاسی، آنان هر چه بیشتر از امر ملموس و

مشخص دور شده و به انواع انتزاع‌ها روی آوردند و در این امر تا به آن‌جا پیش می‌روند که انتزاع‌گویی برایشان نه تنها هنر، بلکه اصولاً هدف می‌شود. اگر فرضیه بالا را درست بدانیم و باور داشته باشیم که شکست جنبش‌های کارگری دهه ۱۹۳۰، انتزاعی شدن تئوری انتقادی مارکسیزم دوران بعدی را در پی داشت، پس شکست جنبش کارگری در سال‌های پایانی دهه ۱۹۶۰ هم می‌باید پیامدهای مشابه‌ای بر روشنفکران مارکسیست و چپ دوران بعدی گذاشته باشد.

تئوری‌های انتقادی معاصر در ظاهر خود را میراث‌دار مارکسیزم غربی می‌دانند. معهدا شاخه‌هایی از آن در جهت خلاف مارکسیزم و حتی در مخالفت با آن هستند، از آن جمله نیچه‌ایزم فرانسوی که میشل فوکو و ژیل دولوز دو سخن‌گوی اصلی آن بودند. همان‌طور که در پیش‌تر هم گفته شد به نظر می‌رسد که محتوای تئوریک این نظریات رابطه مستقیمی دارد با میزان ارتباط اشان با جنبش کارگری. امروزه، برخلاف دوران مارکسیزم کلاسیک، دیگر تعهد یک روشنفکر به تشکل حزبی‌اش نیست که محتوای نظریه و تعهد سیاسی - اجتماعی‌اش را تعیین می‌کند، بلکه عمدتاً جایگاه و موقعیت‌اش در محافل آکادمیک و دغدغه‌های حرفه‌ای‌اش است که نظرات و تعهدات سیاسی‌اش را شکل می‌دهند. آن نقشی که حزب کمونیست و یا تشکلات کارگری در عصر مارکسیزم کلاسیک برای یک روشنفکر مارکسیست داشت را امروزه محیط آکادمیک و دانشگاه پر کرده است. منصب استادی در دانشگاه و یا ریاست فلان مؤسسه فلسفی - علوم اجتماعی و یا حتی گرفتن یک مأموریت "علمی-پژوهشی" به سفارش یک حکومت "چپ" نمی‌تواند بر

محتوای نظریه‌های انتقادی آنان بی‌تأثیر باشد. در دوران سرمایه داری تعمیم یافته، دانایی هم تبدیل به کالا می شود و بازار خودش را دارد.

مارکسیزم کلاسیک عمدتاً توسط اندیشمندان اروپای شرقی و مرکزی شکل گرفت. سلطه استالینیزم بر این بخش از دنیا مانع رشد و انکشاف تئوری انتقادی در این کشورها شد و این امر به مدت نیم سده به اروپای غربی منتقل شد. این واقعیتی است که فضای روشنفکری چپ رادیکال در غرب و به خصوص در فرانسه از سال‌های پایانی دهه ۱۹۶۰ تا به امروز به شدت به وخامت گرائیده است. در اواسط دهه ۱۹۷۰ فرانسه صحنه یک سلسله تهاجمات همه‌جانبه فرهنگی و ایدئولوژیکی بود.

این امر هم زمان بود با تهاجم سرمایه‌داری در پی بحران نفت. به قدرت رسیدن مارگرت تاچر در انگلستان و رونالد ریگان در ایالات متحده امریکا، که نشانه‌های سیاسی شروع تهاجم سرمایه‌داری اولترا لیبرال بودند. در بطن این رویدادهای سیاسی و اقتصادی مهم در دنیای غرب بود که کتاب "مجمع-الجزایر گولاک" نوشته سولژنیستین هم به غرب می‌رسد و خوراک ایدئولوژیک به موقعی برای تبلیغات ضدکمونیستی فراهم می‌آورد. تو گوئی سولژنیستین اولین کسی بود که جنایات استالینیزم را افشاء می‌کرد! کمی بعد در سال ۱۹۷۷ روشنفکرانی چون سارتر، فوکو و دولوز به افتخار ضدکمونیست‌های روسی مراسمی را در پاریس سازمان می‌دهند. یک سال بعد میشل فوکو در راستای حقانیت بخشیدن به تره‌های ضدمارکسیستی‌اش به

دست‌بوسی رهبران انقلاب اسلامی اش به ایران می‌رود و در ستایش خمینی و حکومت اسلامی اش به هذیان‌گویی می‌پردازد.^۱

سال ۱۹۷۷، سال تولد "فلسفه نو"^۲ و ضد "توتالیتریزم" توسط دو مائوئیست سابق به نام‌های "هانری لهوی" و "آندره گلوکزمان" است. اگر تا این زمان "پسامدرنیزم" که جناح چپ "فرنج تئوری" را نمایندگی می‌کرد، هر گونه "روایت کلان"، یعنی هر پروژه اجتماعی کلانی را بی فایده اعلام کرده بود، حال "فلسفه نو"، یعنی جناح راست فرنج تئوری این راست روی را تا به آخر طی می‌کند و مدعی می‌شود که اصولاً هر طرح اجتماعی خواه کوچک، خواه بزرگ به "تمامیت خواهی" می‌انجامد، یعنی منجر به آن می‌شود که دولت کل جامعه را ببلعد و آن را به زانو در آورد.

این مائوئیست‌های تواب، این تز را صرفاً به انقلاب اکتبر و یا انقلاب چین محدود نمی‌کنند، بلکه انقلاب کبیر فرانسه را هم مشمول آن می‌کنند. این فیلسوفان موسوم به "نو" که جناح راست "فرنج تئوری" را تشکیل می‌دهند، اندیشه‌های محافظه‌کارانه و بسیار ارتجاعی اروپای کهن را دوباره زنده می‌کنند، اندیشه افرادی چون "ادموند برک" در مخالفت با انقلاب کبیر فرانسه و یا "کارل پوپر" که سال‌ها پیش‌تر عقاید مشابه‌ای را در کتاب مشهورش به نام "جامعه باز و دشمنانش" بیان کرده بود. تکیه کلام و فرمول سیاسی این

---

^۱ - میشل فوکو اولین فردی بود که انقلاب ضددیکتاتوری و ضدسلطنتی در ایران را "انقلاب اسلامی" می‌نامد و جانب اسلام علیه مارکسیزم را گرفت. او با این موضع‌گیری اعتراضات بسیاری از سوی روشنفکران فرانسوی به ویژه دانیل بن‌سعید را علیه خود برمی‌انگیزد.

2 - Nouveau Philosophes – Nouvelle Philosophie

ایدئولوگ‌های نظم نوین این است که: «هر گونه نظریه‌سازی به ترور و اذعاب می‌انجامد» "فلسفه نو" واکنش بسیار ارتجاعی بود به جنبش رادیکال مه ۱۹۶۸ در فرانسه. شکست این جنبش تز "پایان عصر ایدئولوژی" را با خود آورد که مابه‌ازای عملی این تز در حیطه اجتماعی هم عبارت بود از نشاندن "تکنوکرات" بر جای "روشنفکر". حال دیگر نظام حاکم "روشنفکر حرفه‌ای" سر به زیر و گوش به فرمان را هم نمی‌تواند تحمل کند و باید از شرش خلاص شود. در سال ۱۹۸۱ با انتخاب فرانسوا میتران به ریاست جمهوری در فرانسه، این پروژه به طور جدی از سوی حزب سوسیالیست پی گرفته می‌شود و به مرحله اجرا در می‌آید و در همین راستا است که "مدرسه بین‌المللی فلسفه" و "بنیاد سن سیمون" ایجاد می‌شوند. در منشور "بنیاد سن سیمون" می‌خوانیم: «هدف از تأسیس این بنیاد ایجاد محل ملاقات و تلاقی صاحبان "ایده" با صاحبان "ثروت" است» جک لانگ وزیر فرهنگ میتران "روز موسیقی" را جانشین مه ۱۹۶۸ می‌کند و برنار تاپی میلیاردر بدنام هم به وزارت می‌رسد تا وصلت "ایده" و "پول" کامل شود و مرگ روشنفکر را اعلام کنند.

در پی فروپاشی استالینیزم و ورشکستگی مائوئیسم و با سلطه بلامنازع نتولیرالیزم، تئوری انتقادی "چپ" هم چرخشی کاملاً متفاوت از گذشته می‌کند. دیگر با یک چندگرایی کلی و منسجم سر و کار نداریم، بلکه با مجموعه‌ای از "ایسم‌هایی مواجه‌ایم که بر آن برچسب بی‌مسمای "چپ نو" گذاشته‌اند. منشاء هر یک این تئوری‌ها به اصطلاح "نو" در یک رویداد سیاسی- اجتماعی مهم نهفته است سال‌های اخیر نهفته است؛ از جمله

مهم ترین آن‌ها فروپاشی رژیم‌های مستقر در شوروی و اروپای شرقی، اعتصابات عظیم کارگری سال ۱۹۹۵ در فرانسه، اعتراضات در سیاتل در سال ۱۹۹۹، فوروم اجتماعی پورتو آلگرو در ۲۰۰۱، سقوط سیستم بانکی در سال ۲۰۰۸ و اعتصابات توده‌ای عظیم در فرانسه در طی سال‌های اخیر.

البته این که این نظریه‌های انتقادی "نو" آیا واقعا "نو" هستند، و میزان "نو" بودن‌شان چه اندازه، و این که اصولا معیار تعیین "نو" بودن در چیست، خود یک مسأله تئوریک است. یک تئوری "نو" باید یک "تئوری" باشد و نه یک تجزیه و تحلیل و یا یک تفسیر و توضیح. یک تئوری نه فقط بر آن چه که "هست" اندیشه می‌کند، بلکه برای آن چه که "باید باشد" هم می‌اندیشد، این به معنای آن است که الزاما بعد سیاسی هم باید داشته باشد. آن تئوری‌ای انتقادی است که نظم اجتماعی موجود را در کلیت جهانی‌اش زیر پرسش می‌برد. انتقادهایی که یک تئوری انتقادی فرموله می‌کند جوانب فرعی و جزئی و یا اصلاحات جزئی و فرعی را مد نظر ندارد. یک تئوری انتقادی نه مجموعه‌ای از خرده انتقادات است، نه مجموعه از خرده روایت‌های انتقادی، و نه مجموعه‌ای از خرده تحولات و اصلاحات اجتماعی. کلیه تئوری‌های انتقادی "نو" و یا "چپ نو" دهه‌های اخیر، در چارچوب جریانات فکری ضدکاتی کساننی نظیر "میشل فوکو" و "ژیل دولوز" محبوسند، یعنی اصولا تئوری انتقادی نیستند، صرفا یک تئوری هستند.

دوران "نظم نوین جهانی" با آن صلح ابدی و سعادت همگانی که در پی سقوط اردوگاه شوروی بشارت‌اش را داده بودند، چندان دوام نیاورد. جنگ‌های بی‌پایان، بیکاری توده‌ای، فلاکت تعمیم یافته، رشد بی‌وقفه

نابرابری‌های درون- کشوری و بینا- کشوری، و بحران محیط زیست از ویژگی‌های دوران ما است. دنیای امروزی در عین آن که شباهت بسیاری به دنیای مارکسیست‌های کلاسیک دارد، در عین حال تفاوت‌های چشم‌گیری هم با آن دارد. در بین این تفاوت‌ها از همه مهم‌تر و بارزتر غیبت و یا حضور بسیار کم‌رنگ "سوژه‌رهایی بخش" با یک هویت شناخته شده است. مارکسیست‌های دوران کلاسیک روی تشکلات کارگری پرقدرت می‌توانستند حساب کنند، تشکلاتی که خود اغلب از رهبران‌شان بودند و با فعالیت‌های‌شان قرار بود بر آن چه که بحران سرمایه‌داری نامیده می‌شد، فائق آیند. امروزه شرایط، دیگر شباهت چندانی با آن دوران ندارد. در مواجهه با چنین شرایط متفاوتی است که تئوری‌های انتقادی "چپ نو" قرار است پاسخی غیرکلاسیک برای معضلات بیابند.

اشاره به این نکته هم حائز اهمیت است که از سال‌های دهه ۱۹۸۰ به بعد شاهد یک دگرگونی اساسی در حوزه‌ای از مناسبات روبنایی بوده‌ایم، مناسباتی که از پس از دوران جنگ جهانی دوم تقریباً پایدار و بی‌تغییر باقیمانده بودند. این دگرگونی عبارت است از ورود همه‌جانبه رسانه‌های جمعی به ویژه تلویزیون در همه جوانب جامعه. امروزه نقش نوشتار تا حدود بسیاری به تلویزیون منتقل شده است، رسانه‌ای که تأثیرش به مراتب هم سریع‌تر است، هم همه‌گیرتر. فیلسوفان دوران معاصر دیگر هم چون کانت، هگل و یا حتی سارتر و آلتوسر شهرت‌اشان را مدیون نوشته‌های‌شان نیستند، بلکه پیش‌تر وامدار شوهای تلویزیونی و ژست‌ها و اداهای فیلسوفانه‌اشان در برابر دوربین هستند. با ورود اینترنت، این فرآشد به شدت تقویت شده،

تولیدات شنیداری جای تولیدات نوشتاری را می‌گیرد و تولیدات دیداری هم جای تولیدات شنیداری را.

در گستره جهانی، نظام سرمایه‌داری بیش از یک سده است که نقش مثبت‌اش در تکامل نیروهای مادی جامعه را پشت سر گذاشته است. بورژوازی در مواجهه با هر بحران اقتصادی-اجتماعی جدیدی، نحوه نگرش‌اش به دنیا در همه حوزه‌ها ترک برمی‌دارد و به سرعت به قهقرا می‌رود. در چنین لحظاتی دیگر به آراء و ایده‌هایی که در گذشته پیروزی اقتصاد و سروری سیاسی‌اش را برایش به ارمغان آورده بودند نه تنها نیازی ندارد بلکه دست و پاگیرش هم شده و مانعی می‌شوند بر سر راه تحقق حرص و آز سیری ناپذیرش در کسب ارزش افزونه. در چنین اوضاع و احوالی بورژوازی ناگزیر از آن می‌شود که به همان آراء و عقایدی که در مرحله‌ای از انکشاف‌اش به مبارزه با آنها پرداخته بود، متوسل شود و تلاش می‌کند تا پیشا-مدرن را تحت عنوان پسا-مدرن بر مدرن ناکامل غالب کند. اما این مهم نقشی نیست که بورژوازی خود از عهده‌اش برآید، نه فرصت‌اش را دارد و نه اصولاً بضاعت فرهنگی‌اش را. تاریخ این نقش را بر دوش روشنفکران طبقه بینابینی یعنی خرده بورژوازی در حال له شدن از دو سو، قرار می‌دهد.

در تاریخ سرمایه‌داری دست‌کم با سه مورد از این پدیده مواجه بوده‌ایم. مورد اول مقارن بود با سه دهه‌ای که جنگ جهانی اول در میانه آن قرار داشت. سال‌هایی که زمینه کشتار جمعی را فراهم آورد و ده‌ها میلیون انسان را به خاطر عطش سیری‌ناپذیر سرمایه‌داران به کام مرگ فرستاد. در سال‌های پایانی سده نوزدهم کشورهای سرمایه‌داری شاهد رشد سریع طبقه کارگر

صنعتی مدرن و ایجاد تشکلات کارگری و مهم‌تر از هم پذیرش آرای سوسیالیستی در میان توده‌های میلیونی بودند. اما در عین حال بقایای نظام پیشاسرمایه‌داری کاملاً از بین نرفته بودند و فرهنگ روستائی ضد دموکراسی‌اش بسیار جان‌سخت‌تر از اقتصاد فتودالی‌اش کماکان به حیات خود ادامه می‌داد. در این اوضاع و احوال شاهد پیدایش نوعی فرهنگ رومانتیک ارتجاعی هستیم و بورژوازی درمانده در مبارزه با عقاید مدرن و سوسالیزم آن را به خدمت می‌گیرد. شناخته‌ترین چهره‌های این پدیده فرهنگی-سیاسی ضد مدرن و واپس‌گرا، اما با ظاهری مدرن و فریبا، نیچه، برگسون و کمی بعد هایدگر بودند.

بار دگر در فاصله بین دو جنگ جهانی، با تثبیت استالینیزم در شوروی و پاگیری فاشیزم در اروپا، "مکتب فرانکفورت" تلاش کرد تا "سوژکتیویزم" را وارد مارکسیزم کند و به باور پایه‌گذاران اولیه این مکتب، این حفره در مارکسیزم را پر کنند. نظریه پردازان بعدی مکتب فرانکفورت تا آن جا پیش رفتند که سرانجام سوژکتیویزم‌اشان بر ماتریالیزم غلبه می‌یابد و مارکس را از صحنه خارج می‌سازند. مکتب فرانکفورت یک جریان فلسفی "ضد انسان‌گرایی" بود که پایه‌گذاران اولیه‌اش آدورنو و هورکهایمر بودند. نوک حمله اندیشمندان این مکتب توان رهائی‌بخش خرد و مخالفت با جهانشمول بودن "دیالکتیک عصر روشنگری" بود. خلاصه‌تر فلسفی مکتب فرانکفورت این بود که مقوله‌های "پیشرفت"، "آزادی"، "استقلال فردی"، این ارزش‌هایی که در دوران روشنگری سده هیجدهم شکل گرفتند، در طی گذشت زمان به تدریج علیه اهداف اولیه خود برگشتند. بدین معنا که هرچند

که این ارزش‌ها در سده‌های پیشتر، در دوران مبارزه با رژیم‌های استبدادی و سلطنتی و علیه ارزش‌های فئودالیت، ارزش‌های رهایی‌بخش بودند، اما در سده بیستم همدست شریرت‌ترین تبهکاری‌ها و فجایع شدند. از نظر آدورنو و هورکهایمر اردوگاه‌های آدم‌سوزی نازیان به مثابه محصول انحطاط خرد و تبدیل شدن اشان به خرد ناب ابزارگرایانه بودند.

با پایان گرفتن جنگ جهانی دوم و در پی جنگ سرد سیاسی، در کشورهای اروپای غربی یک جنگ سرد فرهنگی تمام عیاری علیه مارکسیزم به راه می‌افتد. این پدیده در شرایط کاملا متفاوت و با دلایل و عوامل کاملا متفاوت عمدتا از فرانسه آغاز شد و تا به امروز در اشکال مختلف ادامه داشت است. بر تئوری‌های این مرحله از مبارزه با مارکسیزم، از آن جایی که پایه‌گذاران‌اش یک دوجین از نویسندگان و اساتید دانشگاهی فرانسوی بوده و دانشگاه‌های امریکائی هم مروجین آن بوده‌اند، "فرنج تئوری"، به معنای فلسفه فرانسوی نام نهادند. در سال ۲۰۰۳ کتابی در فرانسه با عنوان "فرنج تئوری" به قلم فرانسوا کوسه^۳، انتشار می‌یابد که به تفسیر به شرح پیدایش تکامل این مکتب می‌پردازد. کتاب این چنین شروع می‌شود:

«در طی سال‌های سه دهه پایانی سده بیستم، تئوری چند از اندیشمندان فرانسوی در کشور ایالات متحده امریکا از آن چنان شهرت و نام و نشانی برخوردار شدند که تا آن زمان تنها شایسته قهرمانان افسانه‌ای و یا ستارگان "شوینز" بود. حتی می‌شد یک فیلم وسترن هالیوودی

---

³ - François Cusset, *French Theory*, La Découverte/Poche, 2005.

ساخت که در آن در طی یک دوئل، جامعه روشنفکری امریکایی را توسط رقبای فرانسوی اش به زانو در آورده و لت و پار کرد. اغلب این اندیشمندان در کشورشان فرانسه ناشناس و در حاشیه بودند. اگر یک چنین فیلمی ساخته می شد بازبگراناش از این قرار می توانست بوده باشند. ژاک دریدا جای کلینت ایستوود را می گرفت. پیش قراول تنها و مرجع بی چون و چرا با آن زلفهای مکش مرگ مایش، ژان بوددریار هم گری گوری یک می بود، ترکیبی از نیک سگالی و بی تفاوتی غمگینانه اش، اما ژاک لاکان می توانست در نقش رابرت میچم بد خلق ظاهر شود، به خاطر علاقه مشترکشان به قتل و طنز مترددشان. ژیل دولوز و فیلیکس گاتاری هم بیشتر به پل نیومن و رابرت ردفورد، این دوقلوهای خشن در مانده اما درخشان در فیلم باج کاسیدی شباهت می داشتند تا به دوقلوهای کمیک بود اسپنسر و ترنس هیل در فیلمهای وسترن اسپاگتی. اما نقش استیو مک کوئین، با آن رفتار غیر قابل پیشبینی اش، با آن خنده مضطربانه اش، این کارشناس زندان، این آدم مستقل و تک تیرانداز محبوب عامه سینما روان، را فقط میشل فوکو می تواند ایفاء کند. نقش جک پالانس با آن خلق تند و تیز و آن روحیه قاطعش را جز ژان فرانسوا لیوتار فرد دیگری نمی توانست بازی کند؛ جای جیمز استوارت با آن چهره معصومانه اما روان مالبخولایی را فقط لویی آلتوسر می توانست بگیرد؛ اما چه کسی بهتر از ژولیا کریستیا می تواند جای مریل استریپ، این بانوی شجاع و آن خواهر تبعیدی را پر کند. و سر انجام نقش فی

دانای سکسی هم فقط برازنده هلن سیکوس این فمینیست آزاده و فارغ از هر قید و بند ما هم می تواند باشد»

توصیف بالا با طنز گزنده‌اش این را می‌خواهد به خواننده بفهماند که "فرنج تئوری" شبیه یک سریال هالیوودی است که هر فیلم از این سریال را می‌توان به تنهایی و مستقل از دیگران دید و مدتی کوتاه سرگرم شد، خندید و یا گریه کرد و شاید چیزی هم از آن سر در نیورد چرا که اصولاً چیزی برای فهمیدن ندارد. به هر حال همه چیز به سرعت فراموش می‌شود جز چهره بازیگرانی که نقش اول را بر عهده دارند، آن هم به زور تبلیغات شرکت‌های هالیوودی سازنده فیلم برای بازار گرمی فیلم های بعدی.

در بدو پیدایش این مکتب در فرانسه، اندیشمندان پسا-مدرن اش افراد گم نامی بودند که خوانندگان آثارشان از تعداد دانشجویان رشته فلسفه دانشگاه پاریس تجاوز نمی‌کرد. بورژوازی جهانی که این نظریات را مفید به حال خود دید، آن را هم‌چون ابزاری فلسفی-سیاسی در مبارزه علیه مارکسیزم به خدمت می‌گیرد. ابزارهای ایدئولوژیک‌اش، بنگاه‌های تبلیغاتی اش و دانشگاه ها و مراکز تحقیقات علوم اجتماعی، عمدتاً در کشورهای انگلستان و ایالات متحده امریکا به ترویج آن‌ها می‌پردازند. اگر تا آن زمان پاریس پایتخت هنر، فرهنگ، مد و خوش خوراکی بود، حال آخرین فرآورده پسا مدرنش را با آغوش باز پذیرا می‌شوند و رسماً آن را "فرنج تئوری" یعنی "تئوری فرانسوی" لقب می‌دهند. نشریات هالیوودی به جای مصاحبه با آلن دولن و بریژیت باردو، حال سراغ میشل فوکو، ژاک دریدا، ژیل دلوز، آلن بدیو، ژیک و... می‌روند و به خوانندگان تشنه

فلسفه اشان عکس‌های این ستارگان دنیای فلسفه را در ژست‌های فیلسوفانه تقدیم می‌کنند.

در ایران هم که رژیم آخوندی وارد مرحله پسامدرن شده است، آیت‌الله‌های معمم و مکلایش هم در حوزه‌های علمیه و هم در دانشگاه‌ها به تدریس "فرنج تئوری" می‌پردازند، چرا که "شم طبقاتی ودیعه‌ای است الهی!" در رژیم‌هایی که رهبرش فتوا می‌دهد "قلم‌ها را بشکنید"، و در زمانی که نه تنها قلم‌ها را شکستند، بلکه گردن قلم به دست‌ها را هم شکستند، انبوه آثار نویسندگان پسامدرن نه تنها اجازه چاپ می‌گیرند بلکه مترجمین و مروجین این نظریات از دست آخوندهای رژیم فرهنگ پسامدرن دوست جایزه بهترین نویسندگان و مترجمین را می‌گیرند، بر قلم بدستان ناپسا-مدرن چون جعفر پوپنده، محمد مخناری و سعید سیرجانی و ... همان رفت که رفت!

شاید بتوان گفت که اداره ممیزی وزارت ارشاد رژیم اسلامی پسا-مدرن ترین مؤسسه دولتی در دنیا است. نسخه‌ای از ترجمه "چنین گفت زرتشت" نوشته نیچه در اختیار دارم که در سال ۱۳۸۸ در تهران چاپ شده است. در مقدمه می‌خوانیم که این کتاب چاپ بیست و پنجم بوده و از زمان به روی کار آمدن رژیم اسلامی هر سال تجدید چاپ شده است. در طی سال گذشته دست کم سه ترجمه از کتاب "هستی و زمان" نوشته هایدگر در ایران به چاپ رسیده‌اند. این در حالی است که کتاب "پیدایش و تکوین خرد در تاریخ"، به قلم نویسنده این مطلب در سال گذشته پس از دو سال انتظار، وزارت ارشاد رژیم به آن اجازه چاپ نداد. این کتاب نه به اسلام می‌پردازد و

نه به سیاست. موضوعش بررسی تکوین خرد در تاریخ و زمینه‌های اجتماعی آن است، آن هم فقط در دوران یونان باستان. باید اقرار کنم که این کتاب نه تنها پسامدرن نیست بلکه اصولاً از دوهزار سال پیش هم جلوتر نمی‌آید.

اگر چه موضوعات مورد بحث نزد نیچه، هایدگر و اندیشمندان مکتب فرانکفورت عموماً فلسفی هستند و در ظاهر امر به سیاست نمی‌پردازند و یا سیاست در آن نقش بسیار فرعی دارند، اما، در "فرنج تئوری"، این رابطه کاملاً وارونه می‌شود و این سیاست است که بر فلسفه غلبه دارد و به طور مستقیم و غیر مستقیم خود را دیکته می‌کند. علت این امر این است که اکثر چهره‌های سرشناس "چپ نو" و "فرنج تئوری" به طور مستقیم و یا غیرمستقیم در رابطه با حزب کمونیست فرانسه بودند و اکثر آن‌ها در مرحله‌ای از زندگی‌شان عضو آن حزب بودند (آلتوسر، سارتر، فوکو و له‌فه و بر). بدون شناخت تاریخچه حزب کمونیست فرانسه و نقش آن در جامعه فرانسه و به خصوص در بین روشنفکران توضیح علل پیدایش "فرنج تئوری" و تحولات آن ناممکن است.

از منظر مبارزه طبقاتی، فرانسه در میان کشورهای پیشرفته اروپائی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و جامعه‌اش به دلایل تاریخ همواره کاملاً دو قطبی بوده است و این دو قطبیت از زمان انقلاب کبیر فرانسه تا همین امروز در موارد متعددی خود را نشان داده است. پس از پایان جنگ جهانی دوم و شکست فاشیزم، در فرانسه، به یمن مبارزات مسلحانه جنبش مقاومت علیه اشغال کشور توسط آلمان‌ها، که عمدتاً از اعضای حزب کمونیست بودند، آرای چپ و سوسیالیستی در جامعه بسیار طرفدار داشت به طوری که در

مرحله‌ای در بعد از جنگ جهانی دوم حزب کمونیست به لحاظ کسب آرای انتخاباتی اولین حزب فرانسه بود. از این رو در دوران جنگ سرد بعد از جنگ جهانی دوم و در دهه ۱۹۵۰ مبارزه علیه آرای چپ به طور عام و مارکسیزم به طور خاص در فرانسه از طریق "ایدئولوژی" راست امر ناممکنی بود. کلیه تلاش‌هایی از این دست همگی با شکست مواجه شدند، بارزترین آن‌ها عدم موفقیت ریمون آرون راست گرا، که یک روشنفکر بسیار با فرهنگ و با نام و نشانی بود. در نتیجه تنها با یک گفتمان "چپ" بود که این امر ممکن می‌بود، یعنی به اصطلاح "زیر آب آن را بزند". عملکرد و مواضع حزب کمونیست فرانسه، به خصوص بعد از جنگ جهانی دوم، یعنی سازش طبقاتی در زمینه سیاست داخلی و دنباله روی کورکورانه‌اش از مسکو در حیطه سیاست خارجی، زمینه لازم برای زایش یک "چپ نو" ضدمارکسیست را فراهم آورد.

در پی افشای جنایات استالین توسط خروشچف در کنگره بیستم حزب کمونیست شوروی در سال ۱۹۵۶، احزاب کمونیست اروپائی به تدریج از کرملین فاصله گرفتند و مشی سیاسی جدیدی را اتخاذ کردند که به "کمونیسم اروپائی" معروف شد. احزاب کمونیست ایتالیا و اسپانیا از پیشقراولان این مشی سیاسی جدید بودند. در بین احزاب کمونیست کشورهای اروپائی، حزب کمونیست فرانسه نه تنها قوی‌ترین بلکه هم‌چنین استالینی‌ترین آن‌ها بود. این حزب در درونش شدیدترین دگم‌های استالینی را اعمال می‌کرد و در سیاست خارجی حامی بی‌چون و چرای کرملین بود، از آن جمله بودند دفاع از شوروی در سرکوب قیام کارگران در لهستان، سرکوب نظامی جنبش

مردمی در مجارستان، اشغال چکسلواکی توسط ارتش سرخ، و حمایت کامل از کرمین در مناقشات بین چین و شوروی. در حیطه سیاست داخلی، شرکت حزب کمونیست در حکومت بورژوایی بعد از جنگ، دفاع از دولت امپریالیستی فرانسه در جنگ استقلال الجزایر و به خصوص موضعش در جریان جنبش ماه مه ۱۹۶۸ هم مستقیماً و هم از مجرای سندیکای زیر نفوذش ث. ژت. با پشت کردن به بیست میلیون کارگر اعتصابی و سازش با دولت راست در حال سقوط ژنرال دوگل، اوج سیاست‌های سازش طبقاتی‌اش را به منصفه ظهور گذاشتند.

هر چند که پیامدهای منفی این رویدادها و عملکرد حزب بلافاصله در زندگی روزمره توده‌ها ظاهر نمی‌شوند و سال‌ها طول می‌کشد تا توده‌ها به پیامدهای منفی‌اشان پی ببرند و از حزب فاصله بگیرند، اما تأثیر این سیاست‌ها بر روی روشنفکران و خصوصاً روشنفکران عضو حزب بسیار سریع‌تر و بسیار مخرب‌تر است. در خلال سال‌های دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ تعداد بسیاری از روشنفکران حزب یا به خاطر بیان نظریات سیاسی مخالف خط رهبری از حزب اخراج شدند و یا خود به دلایل سیاسی آن را ترک کردند. "فرنیچ تئوری" در کل واکنشی سیاسی- فلسفی در چهره‌ای چپ اما با محتوایی راست بود به سیاست‌های سازش طبقاتی حزب کمونیست و سرسپردگی‌اش به کرمین. یک طغیان فلسفی بود علیه استالینیزم و کل دستگاه دگماتیک دین‌گونه‌اش: ماتریالیزم مکانیکی دگماتیک جایش را به سوپژکتیویزم اگزیستانسیالیستی می‌دهد؛ حزب استالینی جایش را به ریزوم دولوزی^۴ می‌دهد؛ جای سوژه انقلاب پرولتری را قطار بی‌راننده و مقصد

^۵ - Rhizome - زمین‌ساقه.

آلتوسری می‌گیرد؛ و سرانجام انقلاب مارکس هم جایش را به "رخداد" بدیوئی می‌دهد.

چپ نو : "بحران سوزه" و مقوله "از خودیگانگی"

مارکسیزم غربی به تئوری مارکسیزم مفاهیم نوئی را وارد کرد. برخی از این مفاهیم از خارج از چارچوب مارکسیزم وارد آن شدند، عمدتاً آن مفاهیمی که از حوزه روانکاوی اخذ شده و به "مارکسیزم فرویدی" معروف شدند. ویلهلم رایش، هربرت مارکوزه و اریش فروم از سرشناس‌ترین مارکسیست‌های فرویدی بودند. پاره دیگری از مفاهیم نو از درون خود مارکسیزم سر برآوردند، برای نمونه مقوله "هژمونی" نزد گرامشی که پیشتر در آثار پاره‌ای از مارکسیست‌های کلاسیک نظیر پلخانوف و اکسلرد وجود داشت. دسترسی به نوشته‌های دوران جوانی مارکس، به ویژه "دست‌نوشته‌های سال ۱۸۴۴"، که برای اولین بار در اواسط دهه ۱۹۳۰ انتشار یافتند، تحول عظیمی در این حوزه به وجود آوردند. اما تا پایان جنگ جهانی دوم، به خاطر شرایط بحرانی آن سال‌ها، این نوشته‌ها توجه چندانی به خود جلب نکردند. از اوایل سال‌های دهه ۱۹۵۰ به بعد بود که این نوشته‌ها در مرکز توجه مارکسیست‌های غربی قرار می‌گیرند و اوج آن سال‌های دهه ۱۹۷۰ بود. لوکاچ، دلاولپ، لوفه بر، مارکوزه و سارتر از چهره‌های برجسته‌ای بودند که به این موضوع پرداختند. با موضع‌گیری لوئی آلتوسر علیه این نوشته‌های مارکس و رد آنان تحت لوای نوشته‌های پیشا-ماتریالیستی مارکس، باز هم بر اهمیت مسأله افزوده می‌شود. آلتوسر در کتاب "برای

مارکس" تزی ارائه می‌دهد که به "گسست معرفت شناختی" نزد مارکس مشهور شد. او مدعی می‌شود که کتاب "ایدئولوژی آلمانی" (۱۸۴۶)، سرآغاز دوران شکل‌گیری ماتریالیزم دیالکتیکی نزد مارکس بوده و نوشته‌های پیشین مارکس منجمله "دست نوشته های ۱۸۴۴" را ایده‌آلیستی ارزیابی می‌کند. نظریه "گسست معرفت شناسانه" نه تنها یک نظریه علمی‌ای نیست که بر اساس یک بررسی دقیق تحولات اندیشه مارکس، شکل گرفته شده باشد، بلکه آلتوسر عمدتاً آن را جهت مقابله با رقبایش در درون حزب کمونیست ابداع می‌کند. در این رابطه خواننده علاقمند را به نظریات مارکسیست‌هایی چون ارنست مندل، میشل لووی و دانیل بن سعید در کتاب "برای مارکس، علیه آلتوسر"^۵ ارجاع می‌دهم.

اهمیت "دست نوشته های ۱۸۴۴" برای مارکسیست‌های غربی در آن سال‌ها عمدتاً در رابطه با بحرانی بود که آنان در مارکسیزم می‌دیدند و در این نوشته دنبال پاسخی برای بحران می‌گشتند. در عین حال انتشار برای اولین بار آثاری از مارکس در طی سده بیستم، نظیر جلد‌های ۲ و ۳ کتاب "سرمایه"، و یا "گروندریسه"، موجب خوانش مجدد با نگاهی دیگر کل آثار مارکس شده و فرمول بندی‌های جدیدی در رابطه با طرح‌های سیاسی را با خود به همراه آوردند.

محتوای "دست نوشته‌های ۱۸۴۴" با روح سال‌های ۱۹۷۵-۱۹۴۵ یعنی با مقوله "از خود بیگانگی"، خوانائی داشت، چرا که مارکس در این نوشته

⁵ - Contre Althusser, pour Marx, Editions de La Passion; 1979, Paris

مقوله "از خودبیگانگی" را در مرکز توجه قرار می‌دهد. سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم که مقارن شکوفائی سرمایه‌داری در پاره از کشورهای اروپائی از جمله فرانسه بود، را "سی ساله شکوهمند" و دوران "موج بلند رونق اقتصادی" نامیده‌اند. چهره فرانسه در طی این سال‌ها به کلی تغییر می‌کند. مهاجرت سریع و وسیع روستائیان به شهرها، صنعتی شدن کشور، بالا رفتن سطح زندگی توده‌های مردم، رشد و تعمیم آسایش و رفاه اجتماعی، همگانی شدن آموزش عالی از مشخصات آن سال‌ها بودند. علیرغم این بهبود در وضع توده‌های مردم، اما شکاف و اختلافات طبقاتی، که از ویژگی‌های نظام سرمایه داری است، به شدت افزایش می‌یابند. این همه به نوعی ناهمخوانی بین امیال و مطالبات اجتماعی توده‌های چشم به انتظار از یک سو و تحقق واقعی آن‌ها از سوی دیگر می‌انجامد، این تضاد بین ذهنیت و عینیت، احساس "از خودبیگانگی" لانه کرده در آن را آشکار می‌سازد. بی‌جهت نیست که در طی این سال‌ها در فرانسه کتاب‌های تئوریک و رمان‌گونه بسیاری به نگارش در می‌آیند که موضوع اشان "از خودبیگانگی" است، که همگی بیان‌گر گسست روزافزون از انتظارات فردی، و در جستجوی نوعی "اصالت" و یا "حقیقت" در جامعه از خودبیگانه است. مه ۱۹۶۸ چندان دور نیست، جنبشی که سعی در مرمت و تعمیر این گسست از خودبیگانه داشت. از جمله مهم‌ترین این نوشته‌ها می‌توان از کتاب‌های "نقد زندگی روزمره"^۶ نوشته هائری لوفه بر، "اندیشه کارل مارکس"^۷ به قلم ژان ایو کالوه و یا "جامعه نمایش"^۸ گی دوبور

6 - Henri Lefebvre, Critique de la vie quotidienne, Paris, Grasset

7 - Jean-Yves Calvez, La Pensée de Karl Marx, Paris, 1956.

8 - Guy Debord, La Société du spectacle, éditions Buchet/Chastel, Paris, 1967

نام برد. به نظر می رسد که علی شریعتی که در همین سال ها در فرانسه به تحصیل مشغول بوده، تحت تأثیر کتاب ژان کالوه قرار می گیرد و مقوله "از خودبیگانگی" را از او اقتباس می کند.

در این جا لازم است در همین رابطه به لوکاچ هم اشاره ای شود. لوکاچ در کتاب "تاریخ و آگاهی طبقاتی" از مقوله "شئی شدگی" استفاده می کند که بسیار شبیه مقوله "از خودبیگانگی" نزد مارکس در کتاب های "فقر فلسفه" و یا جلد سوم "سرمایه" است. اهمیتی که مقوله "از خودبیگانگی" نزد مارکسیست های غربی به خود می گیرد را می توان توسط عوامل دیگری هم توضیح داد.

در مارکسیزم "استاندارد"، آن مقوله ای که کلیدی است و در دوره های آموزشی احزاب کمونیست رسمی آموزش داده می شود مقوله اقتصادی "استثمار" است. استثمار به معنای غصب ارزش افزونه، یعنی آن بخشی از کار انجام شده توسط مزدبگیری که صاحب سرمایه آن را برای خود نگه می دارد. استثمار مقوله ای است اقتصادی، هر چند که پیامدهایش بسیار وسیع تر از حوزه اقتصادی است و لیکن به هر حال یک مقوله اقتصادی است. این مقوله، و هم چنین کل ساختارهای اقتصادی-اجتماعی که آن را نمایندگی می کنند گرایش عمده در همه انگشت گذاشتن بر ستم اقتصادی و برجسته ساختن آن دارد، یعنی ستمی اقتصادی ای که یک کارگر مزدبگیر متحمل می شود. از دید یک "مارکسیست استاندارد" جبهه اصلی نبرد صحنه نبرد "کار و سرمایه" است و سایر اشکال ستم نظیر سلطه مردانه، استثمار، ستم بر اقلیت ها و... در "جبهه فرعی" طبقه بندی می شوند. در نیمه دوم سده بیستم شاهد تکثیر

"جبهه های فرعی" هستیم: مبارزات زنان (فمینیزم موج دوم)؛ جنبش جوانان؛ جنبش های رهائی بخش ملی؛ جنبش های هم جنس گرایان؛ و اکولوژی سیاسی یا سیاست محیط زیستی. به نظر می رسد که با ظهور این جنبش های فرا-اقتصادی از اهمیت مقوله اقتصادی "استثمار" کاسته می شود. بدین ترتیب در چنین شرایطی مقوله "از خودبیگانگی"، هم چون چتری که می تواند همه این ستم ها را در زیر خود جای دهد، جای مقوله استثمار را می گیرد. تثبیت سرمایه داری در این سال های "رونق اقتصادی"، که از اعتبار پیش بینی سقوط قریب الوقوع نظام سرمایه داری کاسته بود، هم مزید بر علت می شود.

افزون آن که در طی این سال ها شاهد بی اعتمادی فزآینده ای روشنفکران و مبارزان نسبت به طبقه کارگر صنعتی و تشکلات سیاسی و سندیکایی اش که قرار است آن طبقه را نمایندگی کنند، هستیم. بر تعداد مبارزاتی که از صفوف تشکلات مبارزاتی کلاسیک فاصله می گیرند و در پی آن هستند که "سوژه های" اجتماعی نو بیابند، دائما افزوده می شود، سوژه هایی نظیر زنان، دانشجویان، دیوانگان (فوکو و گاتاری)، زندانیان (فوکو)، مطرودین جامعه (مارکوزه) و یا حتی صرفا بخش کوچکی از طبقه کارگر (تونی نگری و بدیو). بدین ترتیب می توان مدعی شد که برای بخشی از چپ به لحاظ تئوریک مقوله "از خودبیگانگی" به همگرایی مبارزات اجتماعی و سیاسی از جنس های متفاوت انجامید. برای این "چپ نو" بین بحران "سوژه های رهائی بخش" و مقوله "از خودبیگانگی" ارتباط تنگاتنگی وجود دارد.

به موازات این نظریه‌ها، در کشورهای انگلوساکسون هم شاهد پیدایش یک چند تئوری‌های فرهنگی - مارکسیستی یا تئوری "روبناها" هستیم. مارکسیزم "فردگرایانه" تامپسون و هیل، "مطالعات فرهنگی" توسط ریموند ویلیامز و هال، مارکسیزم "زیباشناختی" جمیسون و ایگلتون در انگلستان، و یا جامعه‌شناسی فرهنگ پی‌یر بوردیو در فرانسه، جملگی نشانه‌هائی هستند از اهمیت "روبناها" در مارکسیزم غربی و تئوری انتقادی. البته اهمیت این مسأله از کشوری به کشور دیگر فرق می‌کند. در ایالات متحده امریکا که جنبش کارگری بسیار ضعیف است و از احزاب کارگری در آن کشور خبری نیست، توجه به وجه فرهنگی غلبه دارد. مبارزین اجتماعی و سیاسی در این کشور، محروم از تشکلات سیاسی مناسب، ناگزیر به هنر، فرهنگ و حتی دانشگاه متوسل می‌شوند. دقیقاً به همین خاطر است که وقتی در کشورهای اروپایی احزاب سیاسی چپ تضعیف و یا ناپدید می‌شوند، "ضد فرهنگ" در ایالات متحده امریکا کماکان بر جا باقی می‌ماند.

"چپ نو" و قدرت

یکی از جنبه‌های مهمی که چپ نو را از چپ کلاسیک متمایز می‌کند، مسأله "قدرت" است. در طی نیمه اول سده بیستم مفهوم قدرت نزد تئوری انتقادی و خصوصاً نزد مارکسیزم از انقلابات ۱۹۰۵ و ۱۹۱۷ روسیه منتج می‌شد. در این بینش به امر کسب قدرت دولتی از طریق یک انقلاب و پژمرده شدن تدریجی بعدی آن، اهمیت کلیدی داده می‌شود. دولت به مثابه ابزار سلطه طبقاتی بورژوازی محسوب می‌شود و پرولتاریا به ناچار باید توسط یک قیام مسلحانه توده‌ای آن را به چنگ آورد. در یک کلام، نحوه رویارویی طبقه

کارگر با بورژوازی در تحلیل نهائی از نوع نظامی است. ابزار پرولتاریا در این نبرد آن حزبی است که منافع طبقاتی پرولتاریا را بیان می‌کند، اکثر توده‌های زحمتکش را در پشت خود دارد، و در لحظه مناسبی که رژیم حاکم دچار بحران می‌شود، برای کسب قدرت توسط توده‌ها وارد صحنه می‌شود. بحران در حالی که محصول تضادهای درونی نظام اجتماعی است، در عین حال خود پیامد انباشت تدریجی قدرت نزد طبقه کارگر هم می‌باشد. این نکته را تروتسکی در کتاب "تاریخ انقلاب روسیه" چنین توضیح می‌دهد: «تدارک تاریخی یک قیام در دوران پیش‌انقلابی به آن جا می‌انجامد که طبقه‌ای که مقدر است که یک نظام اجتماعی نوینی را متحقق سازد، بخش مهمی از قدرت دولتی را به نقد در دستان خود متمرکز کرده و در این در حالی است که دستگاه رسمی هنوز در دست صاحبان قدیمی‌اش باقی مانده است. این نقطه شروع یک قدرت دوگانه انقلابی است».

در طی سال‌های دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ مفهوم "قدرت" اشکال پیچیده‌تری به خود می‌گیرد. در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم احزاب کمونیست در کشورهای اروپائی در نظام بورژوایی این کشورها ادغام می‌شوند و این امر به تدریج به رها کردن اصل کسب قدرت دولتی از طریق قیام می‌انجامد. این گرایش سیاسی که به نام "کمونیسم اروپائی" مشهور شد عمدتاً در کشورهای ایتالیا، فرانسه و اسپانیا شکل می‌گیرد. "کمونیسم اروپائی" در یک کلام به معنای گسست از الگوی شوروی بود. این گسست تئوریک بیشتر در جهت به نمایش گذاشتن یک سیاست خارجی مستقل از کرملین بود تا رعایت حقوق دموکراتیک در درون حزب و دموکراتیزه کردن رژیم داخلی حزب.

اتخاذ این مشی جدید "انتقال دموکراتیک به سوسیالیسم" توسط احزاب کمونیست به آن‌ها اجازه می‌داد تا با سوسیال دموکراتیک اصلاح طلب به یک سلسله ائتلاف‌های استراتژیک برسند. پیامد این مشی جدید "کمونیسم اروپائی" در فرانسه عبارت بود از تجربه موسوم به "اتحاد چپ"، یک ائتلاف انتخاباتی بین حزب کمونیست و حزب سوسیالیست، که سرانجام در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۹۸۱ موجب پیروزی میتران از حزب سوسیالیست می‌شود. در ایتالیا هم این سیاست به "سازش تاریخی" معروف شد که به ائتلاف حزب کمونیست با حزب راست دموکرات مسیحی انجامید. مشی سیاسی "کمونیسم اروپائی" که به تدریج توسط اکثر احزاب کمونیست اتخاذ شده، هر چند در این جا و آن جا گاهی به نئین استناد می‌کنند و لیکن در مجموع برش کاملی بود از بلشویزم، حتی در نسخه رادیکال‌ترش نزد نیکوس پولاتراس.

در طی این سال‌ها در کشورهای واپس مانده موسوم به جهان سوم، الگوی استراتژیک جنبش‌های رهائی بخش غالباً ملهم بودند از انقلاب چین، انقلاب الجزایر و یا انقلاب کوبا. مائوئیسم عمدتاً بر نقش دهقانان تکیه داشت، یعنی در کشورهایی که نقش روستاها بر شهرها می‌چربید. تئوری "جنگ خلقی طولانی" مدون توسط مائو متکی است بر یک رویارویی طولانی و مسلحانه بین نیروهای خلق و ضد خلق برای آزادی تدریجی مناطق روستایی توسط ارتش خلق. مقوله خلق نزد مائو هم ائتلافی بود از چهار طبقه دهقانان، کارگران، خرده بورژوازی و بورژوازی ملی. در ایران بلافاصله پس از انقلاب ۱۳۵۷ هم از نظر مائوئیست‌های ایرانی، خمینی، بنی صدر، بازرگان و

رفسنجانی از آن جا که هر یک نماینده یکی از مؤلفه‌های خلق آنان بودند، هر کدام در مرحله‌ای توسط مائوئیست‌های ایرانی مورد حمایت سیاسی و حتی نظامی واقع شدند! در پاره‌ای از کشورها هم جنبش چریکی متکی بر جنگ شهری کم و بیش مطابق الگوی انقلاب کوبا شکل گرفت.

وضعیت کشورهای اروپائی در نیمه دوم سده بیستم کم‌ترین شباهتی نه به اوضاع روسیه زمان انقلاب سال ۱۹۱۷ داشت و نه به جامعه چین معاصر، نه نظام سیاسی آن‌ها یکی بودند و نه ساختار جوامع‌اشان. از این رو مسأله قدرت اذهان بسیاری از اندیشمندان مارکسیست در کشورهای غربی را به خود مشغول می‌کند. گرامشی، آدورنو و آلتوسر از چهره‌های برجسته سه دیدگاه مختلف بودند. از نظر آلتوسر "دستگاه ایدئولوژیک دولت" (یعنی خانواده، مدرسه و کلیسا)، که متمایز از "ابزارهای سرکوب دولتی" (پلیس و ارتش) هستند، نقش اصلی‌شان بازتولید اشکال نامتمرکز قدرت است. از نظر هورکهایمر و آدورنو هم "صنایع فرهنگی"، که از قماش دیگری هستند، نقش مشابه‌ای را بازی می‌کند. گرامشی از همان سال‌های دهه ۱۹۲۰ مفهومی از قدرت را می‌پروراند که در آن برای بخش غیر دولتی قدرت یعنی "جامعه مدنی" جایگاه مهمی قائل می‌شود. نظریات گرامشی بعدها در دهه ۱۹۶۰ توسط دیگران پی گرفته می‌شوند و تکامل می‌یابند. از همین رو است که در تکامل تئوری انتقادی در بین مارکسیست‌ها به گرامشی بیش از سایرین ارجاع می‌شود. گرامشی در رابطه با دولت و جامعه مدنی جمله معروفی دارد:

«در خاور دولت همه چیز است، جامعه مدنی بدوی و ژلاتینی است.»

در باختر بین دولت و جامعه مدنی در شرایط عادی یک رابطه متوازن برقرار است. اما در یک وضعیت متزلزل، دولت یک ساختار قو و محکمی از جامعه مدنی را در مقابل خود می بیند. در غوب دولت چیزی نیست جز یک سنگر در خط مقدم که در پشت آن یک ردیف استحکامات و پناهگاهها وجود دارند.»

از نظر گرامشی در جوامع غربی قدرت صرفا در نهادهای دولتی متمرکز نشده‌اند، بلکه در کل بدنه جامعه جا دارد. این تفاوت ماهیت قدرت در "خاور" و در "باختر"، با دو محتوا و موقعیت متفاوت، فقط جنبه جغرافیایی نداشته بلکه وجه سیاسی هم دارد. برای گرامشی این تفاوت پیامدهای استراتژیک مهمی در بر دارند، از جمله آن که در غرب صرفا "جنگ جنبشی" کافی نیست و برای سرنگون کردن نظام سیاسی به یک سلسله "جنگ‌های موضعی" هم نیاز است که "جنگ جنبشی" یک جنبه از آن می باشد. "جنگ موضعی" در برگیرنده یک بعد "فرهنگی" مهمی است. گرامشی در ادامه مطلب بین بعد تئوریک نظریه قدرت نزد لنین و "جنگ موضعی" مورد نظر خودش رابطه برقرار می کند. واضح است که نه لنین ابعاد غیردولتی قدرت را نادیده انگاشته بود و نه گرامشی منکر اهمیت قدرت دولت می شود. بررسی‌های اخیر در باره نوشته‌ها گرامشی نشان می دهند که او عمیقا یک لنینیست بود، اما به روش خودش.

در نیمه دوم سده بیستم تلاش‌های بسیاری در جهت زدودن و مخدوش کردن رابطه دولت با قدرت و جامعه انجام گرفت، به ویژه از سوی فیلسوفان "فرنج تئوری". این فیلسوفان بسیار تلاش کردند تا نظریه مارکسیستی دولت و

قدرت را به سوی افق‌های دیگری سوق دهند. میشل فوکو بیشتر از هرکسی در این راه قدم برداشت. نزد فوکو مقوله "میکرو قدرت‌ها" و یا "ریز-قدرت‌ها"^۹ نقش کلیدی دارد. او مدعی است که قدرت در دولت متمرکز نشده است بلکه در درون جامعه پخش و حل شده است. قدرت نه در نهادهای دولتی بلکه در نهادهای "میانجی" نظیر مدرسه، دانشگاه، بیمارستان، زندان، تیمارستان لانه کرده است. از نظر فوکو این نهادهای "میانجی" انسان را به گونه‌ای می‌پروراند که انسان‌ها در رابطه قدرت ادغام شوند. فوکو در بسط و ادامه این نظریه تا به آن جا جلو می‌رود و تلاش دارد این ایده را به ما بقبولاند که قدرت فاقد "سوژه" است، یک باور کاملاً ساختارگرا. در الگوی لنینی قدرت، سوژه قدرت "دولت" است و در تحلیل نهائی طبقه بورژوا، که دولت آن را نمایندگی می‌کند (البته به گونه‌ای غیرمستقیم).

پیامدهای استراتژیک نظریه قدرت فوکوئی بسیار مهم‌اند. از آن جایی که رویارویی با "دولت" زمانی می‌تواند معنی داشته باشد و مطرح شود که "دولت" از قدرت مؤثری برخوردار باشد، حال اگر قدرت در دولت متمرکز نباشد و در تمام زوایای جامعه پراکنده شده باشد، دیگر مبارزه علیه قدرت لزوماً نه متمرکز است و نه اصولاً علیه دولت. از نظر فوکو فضای اعتراضات چندگانه است و از همین رو بازیگران آن هم چندگانه‌اند و در نتیجه این اعتراضات علیه آن‌ها هیچ‌گاه سرانجام نمی‌گیرند. از منظر جنبش کارگری یک رویارویی نهائی وجود دارد که در لحظه مناسب به وقوع می‌پیوندد و کار

^۹ - Micro-pouvoirs

را باید یک سره کرد، که اصطلاح معروف "نبرد نهائی" نماد آن است. نزد فوکو چنین "لحظه نهائی" وجود ندارد و اصولاً در نظریه فوکوئی قدرت چیزی به نام تضاد و یا مبارزه آنتاگونیستی وجود ندارد. تئوری قدرت فوکو از جنس "فردگرایانه" است و نه از جنس "ذات گرایانه". اکثر اندیشمندان ساختارگرا و پسا-ساختارگرا پیرو این اندیشه‌اند. مقوله "ریزوم" نزد دولوز و گاتاری از برجسته‌ترین نمونه‌های چنین تفکری است، به همین ترتیب نظریه "جامعه کنترل" ^{۱۰} نزد تونی نگری و دولوز.

تئوری قدرت میشل فوکو یک نمونه کامل تئوری قدرت نزد "چپ نو" است. برای این چپ، آرمان رسیدن به سوسیالیسم، انقلاب سیاسی، انقلاب اجتماعی، کسب قدرت و اجتماعی کردن ابزار تولید و در یک کلام برقراری یک جامعه بهتر و برابر دیگر دغدغه خاطرش نیست. مشغولیت فکری‌اش رهایی انسان از خودبیگانگی در زندگی روزمره، در روابط خانوادگی، در مناسبات جمعی و در مناسبات‌اش با انسان‌های دیگر است. چپ نو آن چنان جوانب هستی، زندگی روزمره و عوامل پیش پا افتاده را سیاسی می‌کند که اصولاً سیاست دیگری باقی نمی‌ماند. سیاسی شدن امر جنسی یک نمونه بارز آن است. نوشته‌های هانری لوفه بر یک نمونه کاملاً گویای چنین برخوردی است. انتقادات به جا اما غلو شده این اندیشمندان تا بدان جا پیش می‌رود که اصولاً کلیه اشکال تشکیلات سنتی مبارزاتی، خواه از نوع سوسیال دموکرات و خواه سانترال دموکراتیک چپ را به نفع تشکلات فاقد سلسله مراتبی بی در و پیکر، بی هدف، بی برنامه، بی تاکتیک و بی استراتژی فدا می‌کنند. جنبش

---

10 - La société de contrôle

موسوم به آلترمونديالیست های دهه ۱۹۹۰، که تجسم عینی نظریه‌های "ضد قدرت" بود و یا نمونه اخیر "شب‌های بیدار" پاریس دو نمونه آشنا می‌باشند.

ذکر این نکته هم شایان توجه است که میشل فوکو که در باره همه نهادهای ایدئولوژیک، چون زندان، بیمارستان، تیمارستان و نظایر آن‌ها مطالب بسیار نوشت، اما این نظریه‌پرداز "اپیستمه" و "دانش-قدرت" درباره مهم‌ترین نهاد ایدئولوژیک جوامع سرمایه‌داری پیشرفته معاصر، یعنی دانشگاه‌ها، که خود و امثال خودش در آن جا به ترویج نظریاتشان می‌پردازند، چیزی ننوشت!

ساختارگرایی

از ویژگی‌های چپ نو، تکثیر انواع جریان‌ات فلسفی-سیاسی‌ای است که از جریان مادر زاده می‌شوند. چپ نو موجود پر زاد و ولدی است که فرزندانش به علت بی‌رمقی و ازدحام زیر دست و پای یکدیگر له می‌شوند. از جمله اند: مکتب فرانکفورت؛ اگرستانسیالیزم؛ ساختارگرایی؛ پسا-ساختارگرایی؛ ساختارشکنی؛ اوپرائیزم؛ آلترمونديالیزم و... همان طور که پیش‌تر هم گفته شد؛ چپ نو محصول بحران در احزاب کمونیست، در تشکلات سندیکائی وابسته به آن‌ها، و در یک کلام عدم اعتماد توده‌های زحمتکش به آن‌ها بود.

نظریه‌های انتقادی در دوران پس از جنگ جهانی دوم را می‌توان به دو گروه کاملاً متمایز از هم تقسیم‌بندی کرد؛ آن گروه‌هایی که به یک تشکل وابسته بودند و یک گروه سیاسی نمایندگی‌اشان می‌کرد؛ و آن دیگری که "مستقل"

بودند و فاقد هر گونه تشکل سیاسی، که در واقع ضد تشکل بودند. از دهه ۱۹۶۰ به بعد نظریه‌ای که نقش سیمان وحدت دهنده نظریات متنوع ضد تشکل را بازی کرد به ساختارگرایی مشهور شد. پیش ترها تئوری‌های انتقادی مکتب فرانکفورت و اگزیستانسیالیزم همین نقش را ایفاء کرده بودند. اما این که یک جریان فکری فاقد یک پایگاه اجتماعی باشد، یعنی یک تشکل سیاسی آن را نمایندگی نکند، به هیچ وجه به معنای آن نیست که در آن مقطع از زمان از نفوذ برخوردار نیست، اگر چنین می‌بود دیگر نام و نشانی از آن باقی نمی‌ماند و به ورطه فراموشی سپرده می‌شد. این نکته در مورد ساختارگرایی کاملاً صادق است، با آن که هیچ تشکلی از خود نداشت اما در طی سال‌های ۱۹۴۰ - ۱۹۷۰ نه تنها از نفوذ بسیار بالائی برخوردار بود، بلکه بر تئوری‌های انتقادی دهه‌های بعد هم بی‌تأثیر نبود. در واقعیت امر در طی این سال‌ها ساختارگرایی پا به پای مارکسیزم بر تئوری‌های انتقادی تأثیر گذارد.

دست کم می‌توان چهار ویژگی برای ساختارگرایی قائل شد. نخستین ویژگی عبارت است از وارد کردن الگوهای زبانی به حوزه علوم اجتماعی، عمدتاً تئوری ساختاری زبانی سوسور. کلود لووی استروس پایه گذار ساختارگرایی در فرانسه با مطالعه جوامع اولیه، قرابتی بین ساختارهای این جوامع و ساختار زبان می‌بیند. لاکان هم مدعی می‌شود که ساختار ناخودآگاه ذهن انسان هم همان ساختار زبان را دارد. نظریه نشانه‌شناسی رونالد بارت جامعه را در کل در قالب سیستم‌های "نشانه‌ها" توضیح می‌دهد. توسل به الگوهای زبانی نزد ژاک دریدا به اوج خود می‌رسد. او تا به آن جا پیش می‌رود که می‌گوید: «هیچ چیز خارج متن وجود ندارد». در زبان‌شناسی سوسوری

معنی دال در یک جمله توسط جایگاه آن کلمه در آن جمله و در رابطه با بقیه کلمات است که تعیین می‌شود. یعنی ترتیب قرار گرفتن یک کلمه در یک جمله است که معنی‌اش را تعریف می‌کند و هیچ ربطی به عوامل خارج از متن ندارد، یعنی فاقد ارزش مکانی-زمانی و یا تاریخی-اجتماعی است. ساختارگرایان فرانسوی از این هم جلوتر می‌روند و مدعی می‌شوند که اصولاً هیچ رابطه‌ای بین زبان و واقعیت وجود ندارد. وقتی دریدا می‌گوید: «هیچ چیزی خارج از متن وجود ندارد» در واقع همان نکته‌ای را که میشل فوکو مدعی است تکرار می‌کند، بدین معنا که پیوند بین «واژه‌ها» و «چیزها» توسط یک «اپیستمه» میانجی می‌شود.

تخریب حقیقت، انکار و نفی آن دومین ویژگی ساختارگرایی است. ساختارگرایان علم مدرن و پیش فرض‌هایش را زیر پرسش می‌بردند. این نفی علم مدرن به واقع خود منتج از فرضیه کلی‌تر دیگری است که توسط فرانسوا لیوتار در سال ۱۹۷۷ در کتاب «شرایط پسا-مدرن»^{۱۱} بیان شد. این تز که به نام «پایان روایت کلان» مشهور شد، قرابت بین ساختارگرایان و پسامدرنیسم را نشان می‌دهد.

«علیت‌گرایی» سومین ویژگی ساختارگرایی است. ساختارگرایان اصرار بر نوعی جبرگرایی تاریخی دارند و رد هر گونه «تصادف» در تاریخ نزد آنان امر کاملاً شناخته شده‌ای است. بر هر یک از کتاب‌های «آنتروپولوژی» -

¹¹-Jean-François Lyotard, *La condition postmoderne*, Paris, Les éditions de minuit, 1979

استروس، "میتولوژی" - بارت، "واژه‌ها و چیزها" - فوکو و "خوانش سرمایه" - آلتوسر، به نوعی اشکالی از جبرگرائی تاریخی و ابژکتیویتیسم تاریخی سایه افکنده است. بن‌مایه هر چهار کتاب نامبرده بر تحلیل از "نامتغیرهای ساختاری" جامعه در درازمدت استوارند. به واقع ساختارگرایان ادامه دهندگان راه پوزیتیویست‌های کلاسیک چون آگوست کنت و دورهایم بوده و تا حدودی متأثر از سن سیمون هستند.

چهارمین و مهم‌ترین ویژگی ساختارگرائی نقد و رد "سوژه" است که از "ضد انسان‌گرایی" اش سرچشمه می‌گیرد. میشل فوکو در بخش نتیجه‌گیری کتاب "واژه‌ها و چیزها" به سبک مرادش نیچه، مرگ انسان را اعلام می‌کند و در ادامه مطلب می‌نویسد: «انسان دیگر آن مسأله قدیمی ما نیست، و اصولاً آن ثابتی که در برابر شناخت انسان قرار داشت هم نمی‌باشد... انسان یک اختراع جدید است که تبارشناسی اندیشه به ما نشان می‌دهد که تاریخ این اختراع دوران جدید است و شاید هم پیدایش همین روزها فرارسد». اما آلتوسر هم به صراحت و به دفعات اصطلاح "ضد انسان‌گرایی تئوریک" را به کار می‌گیرد. از نظر آلتوسر تاریخ عبارت است از "یک فرآیند فاقد سوژه و بی‌پایان". او بر این نکته تأکید دارد که اگر روزی یک مبارزه طبقاتی هم رخ دهد، هیچ سوژه رهایی بخشی نمی‌تواند وجود داشته که موتور آگاه آن باشد. لووی استروس یکی دیگر از اعضای محفل چهار نفره ساختارگرایان در رابطه با سوژه می‌نویسد: «سوژه، این بچه لوس و نر غیر قابل تحمل، در حالی که می‌خواست که توجه ما را منحصرآبه خودش جلب کند، صحنه فلسفه را برای مدت بس طولانی اشغال کرده و مانع از هر نوع کار جدی‌ای شده است». به واقع "ضد انسان‌گرایی" فوکو، آلتوسر و استروس در اصل

انسان‌گرایی به طور اعم و "آگزیستانسیالیزم" سارتری به طور اخص را هدف حملات خود قرار داده بودند. سارتر رقیب فلسفی نسل پیشین‌تر بود که ساختارگرایان کمر به نابودی فلسفه‌اش بسته بودند.

رودایدهای مه ۱۹۶۸ در فرانسه که همه ساختارگرایان را غافلگیر می‌کند، پایه‌های تئوری ساختارگرائی را می‌لرزاند. آلتوسر مجبور به انتقاد از خود می‌شود و دیگران هم به بازنگری جدی نظرات خود می‌پردازند. ژیل دولوز ساختارگرا به سرعت از ساختارگرائی دور می‌شود و با توسل به مقوله "میل" به نوعی فلسفه ویتالیزم (زندگی‌گرائی) روی می‌آورد. ژیل دولوز با نگارش کتاب "آنتی اودیپ" پایه‌های پسا-ساختارگرائی را بنا می‌نهد. آلتوسر هم پس از انتقاد از خود با ساختارگرائی بدرود می‌گوید و به "ماتریالیزم الله بختگی" و یا "ماتریالیزم تلاقی" روی می‌آورد، یعنی تا سطح ماتریالیزم اپیکوری سده سوم پیش از میلاد عقب می‌نشیند. اما میشل فوکو هم که قرار بود جای مارکس را بگیرد، در طی یک مصاحبه به این تز می‌رسد که وظیفه یک فیلسوف آن است که یک "خبرنگار متعالی" شود. او در راستای اجرای فلسفه جدیدش به عنوان روزنامه نگار نشریه ایتالیایی کوریر دولا سرا روانه ایران می‌شود و در اثبات تزه‌های ضدمارکسیستی‌اش به دست‌بوس رهبران رژیم اسلامی می‌رود و در ستایش خمینی و اسلام به هذیان‌گوئی می‌پردازد. بدین ترتیب با استحاله ساختارگرائی به پسا-ساختارگرائی توسط همان اندیشمندان ساختارگرا، دترمینیزم ساختارگرایی اولیه جایش را به یک فلسفه تاریخ می‌دهد که رخداد و عرض جبر را می‌گیرد. آخرین نمایندگان این فلسفه "الله بختگی" هم آلن بدیو، اسلاوی ژژوک و ژاک رانسی-یر

می شوند که هر سه مائوئیست‌های سابق پیرو آلتوسر جبرگرا بودند. چه پشتک و واروی فلسفی سریعی برای سرگرمی تماشاچیان فلسفه‌دوست!

مه ۱۹۶۸ : از ساختارگرائی تا پسا- ساختارگرائی

سال‌های ۱۹۵۰ - ۱۹۶۰ سال‌های رواج ساختارگرائی کلاسیک بود، سال‌های رونق اقتصادی و شکوفائی سرمایه‌داری در فرانسه، سال‌های صنعتی شدن شتابان فرانسه، در یک کلام سال‌های مدرن شدن فرانسه نیمه روستائی. طوفان عظیم و غیر مترقبه مه ۱۹۶۸ کاخ شنی ساختارگرایان را به سرعت فرو می‌ریزد. همان کسانی که تا آن زمان از "ساختارهای محکم" و "ثابت‌های تئوریک" جامعه سخن می‌گفتند و سخت به آن‌ها چسبیده بودند، همان‌هایی که "مرگ سوژه" را اعلام کرده بودند و تاریخ را به مرخصی ابدی فرستاده بودند، به همان سرعت که جنبش مه ۱۹۶۸ روی داد به همان سرعت هم ساختارگرائی را رها کردند و یک شبه پسا-ساختارگرا را ابداع کردند. معجزه مه ۱۹۶۸ دگماتیک‌های نابینا را شفا داد. دست کم در رویداد مه ۱۹۶۸ در فرانسه دو ویژگی اصلی می‌توان مشاهده کرد. نخست خصلت "انسان‌گرائی" اش بود که عمدتاً طغیانی بود علیه "از خود بیگانی" انسان در جامعه سرمایه‌داری. ژان لوک گودار، فیلم‌ساز مترقی فرانسوی، در فیلم "دختر چینی"، روایت خود از جنبش مه ۱۹۶۸ را چنین به تصویر می‌آورد: در این فیلم که بازیگر اصلی‌اش یک دختر جوان مائوئیست است در یک صحنه تظاهرات خیابانی، بر کتاب "واژه‌ها و چیزها" نوشته میشل فوکو گوجه فرنگی گندیده پرتاب می‌کند و تظاهرکنندگان هم کتاب را لگدمال می‌کنند. میشل فوکو در زمان رویدادهای مه ۱۹۶۸ در فرانسه نبود

تا خود از نزدیک واکنش دانشجویان معترض به فلسفه‌اش را لمس کند و از خشم آنان در امان ماند.

ویژگی دوم جنبش مه ۱۹۶۸ این بود که یک رویداد سریعی بود و به اصطلاح ژیل دولوز یک "رخداد" بود، درست برخلاف نظریه ساختارگرایان که بر "دراز مدت"، و "نامتغیرهای ساختاری" جامعه تأکید داشتند. لوسین گلدمن در همین رابطه نوشت: «ساختارها به خیابان‌ها سرازیر نمی‌شوند». آری این سوژه‌ها هستند که خیابان را تسخیر می‌کنند، حتی اگر برای زمانی نه چندان طولانی.

رویدادهای مه ۱۹۶۸ نقطه عطف بسیار مهمی در چپ اروپائی در همه اشکالش بود. احزاب کمونیست رسمی که معرف "چپ کهنه" بودند، یعنی تا بیخ و بن استالینستی، حتی در شکل کمونیزم اروپائی‌اش، که تا آن زمان از پایه‌های اجتماعی نسبتاً وسیعی برخوردار بودند، به واسطه سیاست سازش طبقاتی‌اشان به سرعت پایه‌اشان را از دست می‌دهند. در بعضی از کشورها بازهم سیاست‌های راست‌تری را اتخاذ می‌کنند و حتی تغییر نام می‌دهند، و در برخی از کشورها از صحنه سیاست خارج و منحل می‌شوند. در فرانسه حزب کمونیست و سندیکای وابسته‌اش ث. ژ. ت. به واسطه سازش طبقاتی و پشت کردن به جنبش مه ۱۹۶۸ به سرعت پایه‌های توده‌ای‌اشان را از دست می‌دهند. گروه‌های مائوئیستی که آلتوسر پدر تئوریک و فلسفی‌اشان بود در پی رویدادهای انقلاب فرهنگی در چین و شکست "باند چهار نفره" به رهبری زن مائو، همگی کله پا می‌شوند، رهبران‌شان را نه تنها به رد

مارکسیزم-لنینیزم واداشت، بلکه اکثر آن‌ها به سرعت ضد مارکسیزم‌های دوآتشه و سخنگوی راست‌ترین جناح سرمایه جهانی و صهیونیزم شدند. "فرنج تئوری" مجموعه‌ای است از آرای یک دوجین اندیشمندان ناهمگن فرانسوی که با آن که در زمینه‌های مختلف نظریات متفاوت ارائه دادند، اما همگی آنان در سه موضع سلبی اشتراک نظر داشتند: نقد "سوژه"؛ مخالفت با برنمایی و امر نمایندگی، و مخالفت با تداوم تاریخی. اصل و نسب فلسفی‌شان به نیچه، هایدگر و فروید می‌رسد و لب کلام فلسفی‌شان هم نقد "تئوری انتقادی" و رد آن است، و هر آن چه را که در سنت فلسفه انتقادی آلمانی است به زیر پرسش می‌برند. قطار بی‌راننده و بی‌مقصد "فرنج تئوری" وقتی به ایستگاه مه ۱۹۶۸ می‌رسد از خط خارج شده و سرانجام همه سرنشینان‌اش لت و پار می‌شوند. در این سفر دور و درازش در آخرین ایستگاه به آلن بدیو می‌رسد که هم چون رعدی در آسمان بی ابر می‌غرد!

مهر ۱۹۹۵